

ЈАВНИ ИДЕНТИТЕТИ ЖЕНА У ОКВИРУ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОГ ДРУШТВА КРАЈЕМ XIX И ПОЧЕТКОМ XX ВИЈЕКА

Анстракт: Рад се бави јавним идентитетима жена у оквиру босанскохерцеговачког друштва крајем XIX и почетком XX вијека, а посебна пажња је посвећена анализи аустроугарске културне политике у односу на одређене друштвене контексте. Анализиран је женски положај у одређеним конкретним друштвеним околностима које су донијеле индустријализација и урбанизација у Босни и Херцеговини крајем XIX и почетком XX вијека, а издвојене су и репрезентативне женске појавности које су биле кључне за позиционирање првих жена у јавном животу тога времена.

Кључне ријечи: аустроугарска културна политика, жене у јавном животу, Аделина Паулина Ирби, Стоја Кашиковић, Милена Мразовић.

Да би се сагледао јавни идентитет жена у оквиру босанскохерцеговачког друштва крајем XIX и почетком XX вијека, посебну пажњу треба посветити анализи одређеног друштвеног контекста, прије свега анализи женског положаја у одређеним конкретним друштвеним околностима. Индустријализација и урбанизација у Босни и Херцеговини крајем XIX вијека, ма колико оне биле скромних размера у поређењу са водећим европским земљама, саме по себи су проузроковале раздвајање приватне од јавне сфере, а све је то имало за последицу снажан утицај на конструкцију и дјелотворност полних улога: жена је посматрана као биће које припада дому, "природно" прилагођена кућним обавезама и подизању дјете, док су мушкарци сагледани у сфери јавног, у свијету посла и политике.¹ Приватна сфера припадала је женама а јавна искључиво мушкарцима.

Са питањем разликовања приватне и јавне сфере успоставља се појава дефинисања јавног простора. Појаву јавног простора разрадио је Хабермас, а његова разрада заснована је на изразито политичком виђењу грађанства. Његов појам нуди нам метафоричну концептуализацију савремених друштвених

¹ А. Ђ. Horvat, "Klasa, polnost i žensko telo u viktoriјanskoј Engleskoј", *Genero*, бр. 4/5, Beograd, 2004, 9–24.

система у којима се исказује однос приватног и јавног идентитета. Јавност егзистира у више видова и на различитим нивоима. Она се конституише у сферама државе, друштва, вјерске организације, нације, градске и сеоске заједнице, економско-материјалног друштвеног слоја, као и у оквиру јавних простора², гдје се највише очитују неједнакости.

Неједнакост у јавној сфери структурира и неједнакост у приватној сфери, која се посљедично манифестује у полној подређености. Женски идентитет у јавности обликован је специфичностима као што су: необразованост, несамосталност, инфериорност и несигурност, због које им је потребна мушка заштита. Мушка доминација и женска подређеност највише су долазили до изражаја у јавности.

У том смислу феминистичка опредјелјења заокупљена су разнородним доприносима које феминизам може пружити демократизацији политичког изражавања, јер су изнијели на увид чињеницу да је друштвена либерална концепција још увијек мушка. С тим у вези долази се до сазнања да су "специфичне женске вриједности могући модел за демократизацију политике"³ и друштвених односа уопште. Феминисткиње критикују либерализам зато што је модерни принцип грађанства конституисао као свијет јавног, идентификујући га са мушкарцима, и зато што је искључио жене, остављајући их у свијету приватног.

Јавне одредбе и јавни ставови, као и практична понашања, нормирали су и одредили понашање жена у приватној сфери. Тако је дошло до евидентне стварности да је идентитет жене одређен искључиво улогом супруге, улогом мајке и улогом кћерке. Те улоге жене доминирале су и доминирају кроз друштвени идентитет тога времена, јер у оквирима тога идентитета другачије се о жени није могло размишљати.

Одређени елементи правног, економског, културно-образовног положаја жена, као и развој разних видова женских организација, неопходни су параметри у јаснијем сагледавању женских могућности у оквиру јавних и приватних друштвених сфера.

На основу економског, културног и просвјетног просперитета може се рећи да је у Аустроугарској на крају XIX вијека била све израженија еманципација жена, која се, прије свега, огледала у праву на наслеђивање, праву наслеђа из брачног односа, праву на школовање женске дјеце, праву на женске организације, као и праву на јавно дјеловање. Све ове тежње су се у одређеном степену рефлектовале на новој територији коју је Аустроугарска настојала да integriше као своју цјелину.

² J. Habermas, *Javno mnjenje*, Prosveta, Beograd 1969, 7–23.

³ Š. Muf, "Feminizam, princip građanstva i radikalna demokratska politika", *Ženske studije*, br. 1, Beograd 1995.

Анализом разнородних сегмената који формирају одређену друштвеност може да се сагледа однос према "женском питању" босанскохерцеговачке средине тог времена. Са једне стране треба сагледати однос елите према женској креативности, умјетничкој и активистичкој улози у друштву, а са друге стране однос жена према изазовима које им то исто друштво намеће.

Вријеме када су народи Босне и Херцеговине настојали да се укључе у европски цивилизацијски круг, гдје по своме географском положају и ранијој историји припадају, карактерише отварање бројних школа, културних друштава, библиотека, читаоница, позоришта, музеја, али и других облика европског културног организовања.

Успостављање веза са Европом најснажније се остваривало путем штампе, која је у то вријеме била пресудан актер за преображај друштвене, интелектуалне и умјетничке свијести, до тада дубоко изоловане од европских утицаја. Штампа је била и важан медиј помоћу кога је нова власт остваривала своје политичке, идеолошке и културне циљеве. Другим ријечима, она је била водеће средство тог времена, медијски канал помоћу кога су се производиле и размјењивале поруке и темељна значења унутар једне културе.

Жеља нове власти била је да се премости јаз између постојећег и новог, да се непознато демистификује, преведе у познато и сигурно. Зато је било неопходно, поред покретања већег броја листова намијењених домаћем становништву, приредити и адекватну штампу за аустроугарске грађане који су све више насељавали нови колонизовани простор.

Водећи лист намијењен аустроугарским грађанима био је *Bosnische Post*, основан 1884. године, а излазио је искључиво на њемачком језику ради информисања страних досељеника и иностраних грађана о Босни. Часопис је препознавао, именовао и фиксирао одређену стварност и за класно и културно одабрану публику креирао и презентовао одређене процесе, особе и појаве. Пошто је стварност коју су узимали за обраду била разноврсна и вишезначна, овај медиј је препознавао и мапирао оно што је за њега било опште у разноврсности појавног. У том процесу нужног поједностављивања врло лако се може увидјети да је умјесто "типова" нудио "стереотипове", а умјесто афирмације различитости упрошћене и некритичне представе "Другости".

У оквиру теме коју разматрамо важно је истаћи да је од самог оснивања *Bosnische Post*-а, стална сарадница, а касније власница и главна уредница листа, била Милена Мразовић (1863–1927), прва новинарка у Босни и Херцеговини. Милена Мразовић је била потомак старе хрватске племићке породице Мразовића од Мразовца. У Босну је са родитељима дошла још као дијете, а након завршених студија одлучила је да се у Босни и трајно настани. Када је 1886. године Земаљска влада одлучила да оснује Земаљски музеј у Сарајеву, била је међу његовим оснивачима и све до свог одласка 1919. године бринула се о његовом напретку. Готово сви њени новинарски текстови и књижевни

радови писани су на њемачком језику,⁴ а њихова првенствена функција је била да се страни свијет информише о Босни.

Појава Милене Мразовић у аустроугарској јавности била је издвојени примјер женских активности, који је запазила и европска штампа. Када је *Bosnische Post* 1894. године прослављао десетогодишњицу свог постојања, многи су европски листови подвукли чињеницу да се баш у Босни јавила жена као заступник најслободније професије, у којој жене у то вријеме нису могле имати значајну улогу у јавности.⁵ Професија новинара је у то вријеме за жене била неприкладно занимање. Зато је необична чињеница да се међу првим власницама и уредницама неког листа у Европи нашла жена, и то баш у Босни, гдје су у вријеме њеног доласка владали готово средњовјековни обичаји а жене више него игдје биле везане за кућу. Ова паметна и храбра жена, иако је своју позицију новинарке и књижевнице остварила у Босни, признање за свој рад морала је да верификује ван граница ове земље.

Штампани медији су градили и утврђивали нове идеје различитим приступима, од игнорисања битног па до разних врста неодговарајућег представљања. Те стратегије откривају се тек када медијске поруке анализирамо као системе репрезентације, када се испод случајности свакодневног покаже заједничка матрица.

Важан идеолошки аспект аустроугарске политике био је покушај увођења босанске нације, којој би припадале све три конфесије. Како би идеја босанске нације ухватила коријен у ширим слојевима народа Босне и Херцеговине, покренути су листови *Бошњак* 1891. и *Нада* 1896. године. Њихов основни задатак био је да шире државну пропаганду и идеје цивилизаторске мисије коју је Аустроугарска заговарала. Тачније, цивилизаторском мисијом је требало да се уведу западне идеје и институције у босанскохерцеговачки културни миље, како би се на тај начин окупирана провинција укључила у велики царски посјед Хабзбурговаца.

У контексту ове анализе може се рећи да је најзанимљивији лист у Босни и Херцеговини у доба Аустроугарске монархије био часопис за забаву, поуку и умјетност *Нада* (1896–1903), чија је првенствена тенденција била истицање цивилизаторских достигнућа на просторима новоинтегрисане територије.

Излазио је, уз високе субвенције Земаљске владе, на њемачком и на српскохрватском језику. Часопис је био дио владине политике да уздигне Сарајево као важан књижевни и културни центар, независан од Загреба и Београда, који би као такав био привлачан за цијели западни Балкан. Њен главни уредник Коста Херман и уредник за књижевност пјесник Силвије Страхимир Крањче-

⁴ Објавила је пет књига са темама из Босне и Херцеговине на њемачком језику. Највише признања добила је за новеле *Селам*, цртице из босанско-муслиманског живота, које су преведене на енглески и руски језик.

⁵ С. Скарин, "Двије заборављене госпође", *Мост*, бр. 173 (84 – нова серија), 2004.

[www.most.ba/084/028t.aspx (31.10.2018)]

вић, јавно су прокламовали тежње да ће *Нада* бити широко отворено гласило према припадницима свих јужнословенских народа. Луксузном штампом, занимљивим преломом и богатим илустрацијама, као и високим хонорарима, уредништво је настојало да око себе окупи, поред великог броја страних писаца и сликара, и велики број српских и хрватских књижевника. Њихов циљ је био да се помоћу новог часописа неутралише утицај српских и хрватских гласила и да се на тај начин спријечи њихов све јачи утицај на просвјетно и културно уздицање становништва. Поред тога, часопис је требало да буде свједок и информатор о крупним духовним и културним успјесима нове власти над окупираном земљом и да се на тај начин развија проаустријски осјећај новог реципијента.

Профил књижевних прилога, међу којима је доминирала поезија, јасно изражава тенденцију да се прате савремена књижевна струјања. Првенствено се преносила поезија и проза значајних свјетских стваралаца с краја XIX вијека, док је примјетно занемаривање народне књижевности.

Поред књижевних, научних, политичких или забавних текстова, у презентацији новог босанског идентитета велику улогу су имале фотографије и слике објављене у часопису *Нада*, а узор су били многи европски часописи тог времена.

Интересантно је осврнути се на поједине методе власти којима је покушавано да се пронађу разни начини придобијања повјерења локалног становништва. Тако је у више наврата у *Нади* и *Бошњаку* писано о скупим салонским забавама организованим за жене из богатих и угледних муслиманских породица. Пошто муслиманска женска омладина није похађала дјевојачке школе и на тај начин није имала могућност упознавања са европским манирима, власт је настојала да утиче на муслиманске жене најчешће директним контактима жена појединих високих функционера државне управе са женама из угледних муслиманских породица. У томе је првенствену улогу имала Калајева жена, чији је задатак био организовање салонских забава на Илици. На те забаве позивала је жене из угледних муслиманских породица, преко којих је кроз забаву и разговор настојала да пренесе савременије и модерније погледе на породицу и европски начин живота.

У *Нади* је детаљно описана једна таква јавна забава из 1895. године: "*...у лијепо искићеним просторијама свога стана у хотелу 'Хунгарија' састанак госпођа из првих мухамеданских породица сарајевских. Преко 60 ханума одазвало се љубазном позиву, те опчаране љубезним. управо сестринским дочеком племените домаћице и њезиних дражесних кћери проведоше више сахати у угодној забавици и срдачном разговору...*"⁶

О припреми тих забава госпођа Калај писала је са поносом и одушевљењем: "*За вријеме мога борављења у Босни, обичај ми је, да у драгој ми Илици примам Мухамеданке на једанпут у великом броју. Дакако да у те дане нема*

⁶ Аноним., *Нада*, бр. 17, 1. септембар 1895.

у близини мојих одаја мушке главе. Собе моје преобразим у праве вртове, па још и поред зида, гдје је могуће, намјестим гране од јела. велику диванхану, што гледа у парк, заокружим исто тако колико је човјек висок. јеловим дрвцима. На тај начин не може нико из парка видјети у моје одаје. Иза зеленог застора, међу лијепим мирисавим цвијећем уживају те моје гошће, слушајући красну свирку цигана... Па ако им искреном симпатијом, боље рећи с правом љубави спрам њих помогнемо, да својим дужностима у овом правцу (у породици) удовоље на рационалан начин – онда ћемо тијем учинити велики корак напријед у цивилизацији истока".⁷

Тај нови дискурс, лијепо упакован у цвјетне аранжмане, али далеко од очију мушкараца и јавности, није омогућио новоустановљеној власти да наметне промјену постојећих представа о родним односима са одраније већ усвојеним улогама мушкараца и жена, као што су то жељели и мислили да могу учинити, већ се само преформулисало постојеће. Владајуће представе о женама зависиле су од њиховог презентовања у јавности, које је умногоме зависило од медијске а самим тим и јавне представљености. Однос према жени ових по много чему важних штампаних медија може се сагледати и кроз анализу текстова које су жене писале, али и кроз анализу слика које су жене сликале или на којима су се налазиле.

Са друге стране, садржај часописа одлично говори о начину како се Аустроугарска представљала иностраној јавности. У готово свим аспектима се указује на велики напредак који је у Босни и Херцеговини учињен у односу на претходно примитивно оријентално стање. Ове идеје посебно су наглашене репортажама са великих миленијумских изложби на којима се са поносом говорило о просвјетитељској мисији на окупираном простору. На изложбама – у Будимпешти, организованој 1896. године приликом прославе хиљадугодишњице доласка Мађара у Панонску низију, и у Бриселу 1897. године, Босна и Херцеговина је представљена у босанском павиљону на начин како су је видјели аустроугарски владари. Ова слика је из броја у број репродукована и презентована босанскохерцеговачкој јавности. Те репортаже су имале двоструки посреднички карактер: са једне стране да покаже остатку Европе улогу Аустроугарске у европеизацији босанскохерцеговачког простора и, са друге стране, да домаћој културној и политичкој јавности покаже надмоћ те европеизације.

Такође је битно истаћи још један важан комуникацијски медиј помоћу кога се слала унапријед припремљена и осмишљена порука, односно пожељна слика Босне. Биле су то разгледнице које су на посебан и дискретан начин презентовале одређени босански простор. У тренутку када разгледнице и дописнице посредством Аустроугарске долазе у Босну, у Европи су оне већ једно десетљеће биле средство масовне комуникације. Појава разгледница као новог европског медија имплантираног у Босну значило је да аустроугарском окупа-

⁷ Аноним., *Вошњак*, бр. 20, 16. мај 1895.

цијом и анексијом Босна није само неповратно укључена у геополитичку орбиту Запада, већ и у западњачку комуникацијску потребу. У тој потреби технолошки супериорнији освајач у затеченој технолошки инфериорној средини масовно репродукује своје виђење затечене стварности, која га је постепено прихватала и усвајала као дио свог идентитета. У том смислу треба напоменути да визуелни садржај појединих разгледница није нимало био безначајан. Упечатљивост тог садржаја заснивала се на представама људи, обичаја и грађевина нове урбанизације, нудећи на тај начин, свака за себе, својеврсну поруку.

За разлику од данашњег доба, тада није била пресудна клишеизирана порука, већ стварање комуникацијске мреже којом се порука шаље. Међутим, важна је чињеница да се у Европи почетком XIX вијека, у вријеме "златног доба разгледнице", скоро свака улица у скоро сваком граду бар једном нашла на овој пригодној правоугаоној карти. Зато не изненађује појава све већег и разноврснијег штампаног материјала који је, уз писане поруке и пажљив избор слика, постајао важан елемент у перцепцији босанскохерцеговачког простора ван његових граница.

Као опозитна појава *Нади* јавља се часопис *Босанска вила* (1885–1914), који је био главно гласило једног ширег књижевног али и културног програма Срба у Босни и Херцеговини и који су у различитим периодима његовог излажења уређивали Никола Кашиковић, Владимир Ћоровић и Петар Кочић. Већ на самом почетку *Босанска вила* се одређује као часопис са изразито националним курсом, који слиједи током цијелог периода излажења. Као једини српски лист у Босни имала је задатак да, поред општег просвјетљења српског народа, око себе окупи интелектуалну елиту која би пружила отпор аустроугарској политици. У свом позиву на претплату 1885. године⁸ њен дугогодишњи власник и уредник Никола Кашиковић јавно је објавио да ће се часопис, као једино српско гласило у Босни, ангажовати не само на књижевном него и на друштвеном и политичком плану и да ће одбрани народне интересе од окупатора.⁹

Увидом у садржај прилога у *Босанској вили* откривају се занимљиве везе уредништва и многих личности и институција из земље и иностранства. То је несумњива потврда сталног настојања листа да буде аутентичан хроничар и савременик многих књижевних, друштвених и политичких појава и догађаја код српског и словенског народа. За својих 29 година излажења, са просјечно 24 свеске годишње, часопис је брижљиво биљежио све значајне догађаје, годишњице, јубилеје културних друштава и удружења, животописе и некрологе значајних личности из српског и јужнословенских народа.

Мало је позната чињеница да је једно вријеме уредничке послове овог листа, у име свог мужа, обављала Стоја Кашиковић (1865–19??), супруга Николе Кашиковића. У српским круговима Стоја Кашиковић била је веома цијењена

⁸ *Босанска вила*, бр. 1, 1885, 16.

⁹ Б. Трајковић, *Никола Т. Кашиковић*, Народна библиотека Србије, Београд 2006.

и угледна жена, чланица српских добротворних друштава у Босни и Херцеговини: Женског добротворног друштва "Српкиња", чланица Одбора Друштва "Кнегиња Зорка" и других. За свој национални рад, као велики родољуб и патриота, одликована је орденом Св. Саве IV степена од краља Петра I Карађорђевића и златном медаљом за ревност, највишим женским одличјем, од краља Николе I Петровића, поводом двадесетогодишњице излажења *Босанске виле*, као њен главни сарадник и администратор.¹⁰

У публикацији *Српкиња* у издању Добротворне задруге Српкиња у Иригу, штампане у Сарајеву 1913. године, међу знамените Српкиње сврстана је и Стоја Кашиковић, која "уз уредника Николу Кашиковића ('Босанска вила' Сарајево) ради као верна љуба (...). Од када су јој деца нарасла а муж поболева...".¹¹ О лику и карактеру Стоје Кашиковић аутор текста, између осталог, још наводи: "Увек је ведро и весела, што јасно показује да друштвени рад жену не озловољује и не умара, као што може да умори беспослица. Жене које ништа не раде увек су 'слабе', 'изнемогле'..."¹². Ова вриједна и умна жена, уз чије се име увијек везивала синтагма "дична Српкиња", била је једина жена којој је на тзв. Велеиздајничком процесу, вођеном током Првог свјетског рата у Босни, изречена смртна пресуда, која је захваљујући интервенцији шпанског краља Алфонса XIII¹³ замијењена дуготрајном робијом. Друштвеним промјенама које су услиједиле Стоја Кашиковић се нашла на слободи и у нормалним грађанским условима завршила свој живот.

Појава првих домаћих интелектуалаца крајем XIX вијека, школованих на универзитетима Аустроугарске царевине, потврдила је њихову важност приликом уобличавања нове интелектуалне, па и грађанске свијести, иако они нису били типични представници грађанске класе. У односу на укупно градско становништво веома су малобројни, без обзира на то што се њихов број непрестано повећавао. Типични представници грађанства су ситни трговци и занатлије чији је културни капитал усмјерен на практично руковање породичном економијом. Улагање у културни капитал било је средство личног уздизања појединца и његове породице, па је у том смислу он имао колико приватни толико и јавни значај.¹⁴ Ти школовани домаћи интелектуалци били су у перспективи школског система у Босни и Херцеговини главни креатори будуће образовне политике.

¹⁰ Исто, 62–64.

¹¹ Б. Б. (Сарајево), "Стоја Кашиковићка", *Српкиња*, Уредиле српске књижевнице, Добротворна задруга Српкиња у Иригу, Сарајево 1913, 38–39.

¹² Исто.

¹³ До овога заузимања је дошло захваљујући престолонаследнику Александру I Карађорђевићу, који је замолио шпанског краља да изврши притисак на судство преко владе у Бечу. Б. Трајковић, н. д., 114.

¹⁴ М. Тимотијевић, *Рађање модерне приватности*, Слио, Београд 2006, 118.

Важну улогу у новоформираном грађанском друштву имале су школе које више нису биле одраз вјере него јавне врлине. Основно образовање (читање, писање и рачун) постаје неопходан алат за успон урбаних занатлијских и трговачких породица. Свијест да више није довољан само капитал, који се у несигурним временима брзо стицао и губио, потпомогнута је и сигурношћу које је пружало образовање, сигурношћу коју су пружали други нематеријални ресурси садржани у културном капиталу. Усвајањем културног капитала мијењао се грађански хабитус. Био је то важан дио нове стратегије грађанства, која је тежила да у породици обезбиједи остваривање основне урбане културе, примарног елемента за њену стабилност и успон.¹⁵ Све примјетнија масовност културе показује да култура више није била инструмент изолованог појединца него свима потребан означитељ и то не само јавног него и приватног живота. Тим прије што главни фокус женских активности крајем XIX и почетком XX вијека није била књижевност, већ унапређивање општег образовног стандарда и економске позиције жена, у који је било укључено неколико изузетних жена.

Једна од најпознатијих и најутицајнијих жена у јавном животу тога времена била је Аделина Паулина Ирби, познатија као Мис Ирби (1831–1911), Енглескиња која је већи дио свог живота провела у Босни.¹⁶ Примјер је изузетно цијењене жене, образоване и хумане добротворке. Својим просвјетитељским, мисионарским и добротворним радом на просторима Книна, Пакраца, а потом и Сарајева, стекла је велико поштовање готово код свих слојева босанскохерцеговачког друштва.

Мис Ирби је, по угледу на многе своје сународњаке, припаднике виших слојева друштва, који су током XIX вијека истраживали нове егзотичне крајеве, путовала Европом. Са својом нераздвојном пријатељицом Мјур Т. Мекензи (?–1874) пропутовала 1861. године Њемачку, Чешку, Аустрију, Мађарску и Пољску. Утиске са овог путовања дале су у дјелу *Кроз Карпате*, објављеном 1862. године у Лондону. Пресудан значај за цијели живот и рад ове двије племените жене било је путовање у Грчку и повратак преко Цариграда, Бугарске, Србије, Црне Горе и Босне. Серија јавних предавања након повратка које су одржале ове двије путнице и књига *Путовање по словенским покрајинама Турске у Европи*, са илустрацијама Феликса Каница, имали су за циљ да се британска публика упозна са практично непознатом темом о патњи потчињених словенских народа.

Може се рећи да су ове двије даме викторијанског доба, поред тога што су енглеској публици откриле Јужне Словене, постале и њихове ватрене заговорнице. Продрле су у удаљене крајеве земаља, видјеле сву туробност,

¹⁵ Исто, 114–121.

¹⁶ П. Мирковић, *Мис Аделина Павлија Ирби српска добротворка*, Земаљска штампарија, Сарајево 1921; Аноним., *Племенита Паула Ирби о стогодишњици рођења*, Издање Друштва Просвјета, Сарајево 1933; Д. К. Чоловић, *Племенита Мис Ирби*, Београд 2004.

сиротињу и биједу хришћана Словена. Чврсто одане својој вјери, вјерујући у напредак, своје нације и поријекла, мотивисане само свијешћу о њиховом послању, оне нису жељеле да просвијете само енглеску публику, него и људе за које су се ангажовале.¹⁷ У Сарајеву су 1869. године отвориле школу за дјевојчице православне вјере, а када је Мис Мекензи умрла 1874. године, школа је за Мис Ирби постала животна опсесија, водила ју је и финансирала све до своје смрти 1911. године. У народу Босне Мис Ирби је пронашла сврху којој се вриједило посветити, али је, насупрот томе, постала њен вјерни заточеник. Никада није заборавила своје поријекло и своју земљу. Увијек је била поносна и свјесна свог вишег поријекла, васпитања и културе. Босанци су за њу увијек остали "полуварвари" и, упркос том њеном труду да створи "бољу класу сељанки", увијек је било "непоштених више него поштених" а "неспособност да вриједно раде" остала им је трајна мана.¹⁸ Међутим, овај њен напоран и на моменте узалудан рад препознат је и веома цијењен у народу, који јој је на свој начин, за њеног живота али и касније, послије смрти, исказивао велико дивљење и поштовање.

Школски систем у Босни и Херцеговини режим изграђује у складу са својом укупном политиком у земљи. Школе су имале, поред општих образовних задатака, и посебне, васпитне. Њихов основни васпитни задатак био је да формирају лојалне и одане поданике Монархије и круне. Власти покушавају да наметну шире основно образовање свих, а посебно образовање жена. То је представљало нови педагошки дискурс заснован на науци и знању. Претпостављени циљ образовања жена усмјерен је, на први поглед, на нове улоге, успјешно газдовање кућом, дакле опет приватним простором. Тако је практична корист од образовања заправо постала пут унапређивања и побољшања породичног живота.

На основу тога, у систему образовања своје мјесто су нашле и више дјевојачке школе. Оне су биле намијењене женској дјечи из горњих социјалних слојева. Циљ ових школа био је преваспитавање жена као стубова породица и промјена породице као парадигме традиционалног начина живота и мишљења. По мишљењу Бењамина Калаја, виши циљ ових школа је "постепено уношење у женски елеменат бољих животних погледа и навика прихваћених у културним земљама и специјално у Монархији".¹⁹ Дакле, циљ више школе био је општи и особит, да дјевојку спреми за добру и ваљану газдарицу, а поред тога и да је "просвијети" да се у друштву може боље понашати. Прикривени циљ власти био је да се путем виших дјевојачких школа утиче на промјену традиционалног идеолошког схватања породице и прихватање новог европског концеп-

¹⁷ М. Тодорова, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Београд 1999, 174.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Из писма Калаја Голуховском, 27.10.1898, у: Томислав Краљачић, *Калајев режим*, н. д., 248.

та, који је, у суштини гледано, жени остављао непромијењену улогу супруге, мајке и домаћице.

До краја Калајеве управе 1903. године отворене су три државне дјевојачке школе – у Сарајеву (1883), Мостару (1893) и Бањалуци (1898). Овако мали број виших дјевојачких школа, те чињеница да нису обухватиле све конфесије, ограничавали су ширину њихових жељених васпитних утицаја. Државне школе нису похађале дјевојке муслиманске вјере, а и број ученица православне вјере био је релативно низак у односу на учешће српског становништва у укупном становништву земље.²⁰

Почетак XX вијека било је доба великог пробоја свих врста женских активности. Жене су се ангажовале првенствено у образовању, али и у разним доменима друштвеног и хуманитарног рада. Многе жене су се бориле за веће могућности да би се квалификовале за одређене професије и на тај начин покушавале су да уђу у различита поља јавног живота. Све те нове активности пружале су далеко веће могућности за запошљавање и еманципацију жена.

Почетак вијека било је и доба све веће активности и промоција идеја о женском праву гласа. Свијест да се мушкарци лоше односе према женама зато што оне немају право гласа довела је до јасне констатације да је право гласа један од пресудних момената када је у питању женски статус у друштву. Ово вријеме је по много чему и доба парадокса. Многе жене које су прошле кроз први талас едукације жељеле су да буду прихваћене као равноправне својим колегама. Било је то тешко вријеме за жене које су почињале да формирају малу али импресивну елиту. Овај талас еманципације поклапао се са почетком укључивања жена у образовне процесе и ширење писмености, у вријеме када је њихов ниво успјеха био неминовно ограничен. Ниво образовања већине жена у ширем региону је био екстремно низак. Поред потребе за описмењавањем постојала је велика потреба за инструкцијама у многим основним стварима, као што су хигијена или управљање новцем. Већина популације је била из аграрног миљеа, радила је и живјела у условима који се нису мијењали вијековима.

Важан медиј за едукацију жена били су женски часописи, којих је у Босни током овог периода било веома мало. Преко њих, или у оквирима неких других публикација које су имале прилоге посвећене женама, почетне идеје феминистичког покрета постајале су све видљивије. Првих четрдесет година XX вијека представља право "златно доба" за жене овог региона, а који је по овом питању био "виртуелно заборављено поље".²¹

Часописи су испуњавани великим бројем тривијалне литературе, причама о љубави и авантурама, пошто је то била врста писања која се повезивала

²⁰ Срби су показали неповјерење у васпитни систем тих школа, па су нерадо у њих слали своју женску дјецу. У 1896/1897. год. више дјевојачке школе у Сарајеву и Мостару похађале су 173 ученице, од којих је било само 26 православних. Исто, 174–186.

²¹ С. Hawkesworth, *Voices in the Shadows, Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*, Central European University Press, Budapest – New York 2000, 123.

са женским читалаштвом, а постојали су и писци који су писали искључиво за то тржиште. Такође су традиционалне форме често коришћене да би се пренијеле образовне или моралне поуке на препознатљив начин.

Како су се могућности за основно образовање шириле, тако је женско читалаштво расло. То се нарочито осјећало у градовима, који су се све више увећавали. Постојало је преовлађујуће мишљење да жене имају своју литературу. Аспирације жена да пишу на исти начин као мушкарци било је одступање од важећих норми, док су критички коментари њиховог рада неизбјежно укључивали питање рода.

Може се рећи да прва половина XX вијека није пружила контекст у коме су жене писци могле бити поштоване и прихваћене. Многе су наставиле да пишу под псеудонимом или су користиле само иницијале. Оне су наставиле да пишу за женске магazine, у којима је њихов рад имао више изгледа да буде прихваћен.

Многи текстови објављени у часописима тог времена посебно истичу два доминантна женска става која су се посебно цијенила у јавној презентацији женских достигнућа: наглашена романтичарско-патриотска осјећајност и умјерено феминистички поглед.²²

Жене у Босни никада нису биле међу идеолозима радикалног феминизма као обиљежја XX вијека, никада нису биле искључиве, што је последица породичног васпитања, поштовања различитости и сазнања да догматичност затвара видике пред утопијском визијом свијета.

Занимљив је чланак др Владиславе Политове, објављен у журналу *Српство* 1913. године, у коме каже: "Наши Срби не треба да се боје интелектуално ослобођене жене зато што српске жене нису као жене са запада, које желе да буду потпуно независне трпећи брак и породицу и сматрајући дом затвором. Српске жене данас још увијек живе у традицији, сматрајући свој дом храмом. И оне се не би жалиле ни на какву жртву да би сачувале свој дом... Због тога је потпуно природно да ми, српске жене, не можемо слиједити исти пут еманципације као жене са запада". Из овога се види да су њихова осјећања патриотска, а сазнања о женама са Запада недовољна а тиме и нејасна.

Занимљиви текстови који су развијали свијест о женској улози у друштву на начин како су га жене тада доживљавале, појављују се у Босни на самом крају XIX вијека. У мостарском часопису *Зора*, у посебном женском тематском броју који је објављен у децембру 1899. године, поред књижевних текстова које су писале жене, налазе се и два интересантна текста Јелице Беловић Бернациковске: "Жена у будућности" и "Модерне жене", који се баве пита-

²² Под термином феминизам, феминистички, подразумијевао се концепт либералног феминизма, чија је основна суштина борба за већа права жена у оквиру патријархата, а не борба против система који производи ту потчињеност. Либерални феминизам често се доводи у везу са еманципацијом жена у смислу побољшања положаја жена у одређеним сегментима живота и рада и ослобађања из стања зависности.

њима женске самосталности, образовањем и питањима повезивања пословног и породичног живота запослених жена тог времена.

Часопис *Зора* је од самог почетка оријентисан према модерном књижевном духу, настојећи да оствари напредак у односу на локалну херцеговачку традицију. За модерну оријентацију *Зоре* заслужно је схватање које је у то вријеме заступао њен уредник Јован Дучић, а који је сматрао да је "умјетност ствар срца, ствар слободних осјећаја који не подносе окове, и да њен коријен лежи дубоко изван домашаја икоје снаге споља", те да ће се патриотизам у књижевности најбоље исказати културним уздицањем народа, између осталог и путем листа, који би био "зборник идеја, један одјек свега што се збива у другим књижевностима"²³, какав је *Зора* настојала да буде. С таквим програмским тежњама *Зора* је објављивала претежно белетристичке радове, али је објављивала и радове из разних других области: опште културе, историје, ликовних умјетности, музике, религије, филологије, филозофије и др. Тиме је она, у односу на друга књижевна гласила у Босни и Херцеговини која су још увијек доносила много фолклорног материјала, високо одскакала,²⁴ настојећи да да што већи допринос идентитету босанскохерцеговачког народа.

И штампани медији и образовни школски програми имали су едукативну функцију, с тим што су се школски програми правили за тачно одређене циљне групе различите националне и добне структуре, док су се писани медији обраћали широј читалачкој популацији, настојећи да угоде њиховој индивидуалној радозналости. Управо је та индивидуална потреба била услов за профилисање и развој појединих писаних медија и њихове садржајне оријентације.

²³ D. Đuričković, "Svjedočanstva vremena, Srpska književnost (u listovima i časopisima u Bosni i Hercegovini za vreme austrougarske vladavine 1878–1918)", *Novi Izraz*, бр. 24–25, Sarajevo, 2004, 133–140.

²⁴ Исто, 136.